

Marie-Brigitte Carre – Vladimir Kovačić – Francis Tassaux,
***Sjeverno priobalje Poreštine u antici*, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine,**
2012., 214 str.

U suradnji Zavičajnoga muzeja Poreštine, centra Ausonius Sveučilišta Bordeaux 3 – Michel de Montaigne i Centra Camille Jullian Sveučilišta Aix-Marseille odvija se od 2003. znanstveni projekt vezan za Istru i more u antici. Rezultati istraživanja su prikazani 2011. u francusko-talijanskoj publikaciji *L'Istrie et la mer: la côte du Parentin dans l'Antiquité* (Bordeaux – Paris: Ausonius / De Boccard), a knjiga tiskana na hrvatskom jeziku *Sjeverno priobalje Poreštine u antici* prijevod je većega njezinog dijela. Uz „glavna“ tri autora, potpisnici su pojedinih dijelova knjige devet suradnika iz različitih znanstvenih polja, što knjizi daje interdisciplinarnu komponentu. Urednik je knjige Vladimir Kovačić, a ukoričena je tvrdim uvezom formata 28x22 cm. Sadržaj je strukturiran u trima poglavljima. U prvom poglavlju se razlaže problematika promjene razine mora, a sljedeća dva, podijeljena na veći broj potpoglavlja, sintetiziraju stare i nove spoznaje o pojedinim nalazištima na porečkom priobalju. Nakon popisa autora i predgovora pod naslovim „Uvod: uvjeti jednog istraživanja“ (15-22) navode se sudionici istraživačke ekipe, uvjeti podvodnih istraživanja i metodologija dokumentiranja podvodnih građevina.

Prvo poglavlje, „5.000 godina relativne promjene razine mora u Istri s posebnim osvrtom na rimsko razdoblje“ (25-44), potpisuje sedam autora: Éric Fouache, Sanja Faivre, Jean-Jacques Dufaure, Matthieu Ghilardi, Vladimir Kovačić, Marie-Brigitte Carre i Francis Tassaux. U uvodnom su dijelu iznesena zapažanja o postojanju razmjerno dugotrajne stabilnosti morske razine u razdoblju prvih 15 stoljeća naše ere, što je argumentirano postojanjem plimnih potkapina i arheološkim indikatorima. Ta je stabilnost razine mora prekinuta prije oko 550 godina, kada započinje brža tektonska supsidencija. Rezultati upućuju na razinu mora u Istri i širem kvarnerskom području u 1. i 2. st. na oko 1 m ± 48 cm ispod današnje razine mora. Metode istraživanja uključuju biološke, geomorfološke i arheološke indikatore, a rekonstrukcija sedimentacije obavljena je sedimentološkom analizom uzoraka iz uvale Soline kraj Rovinja i uvale Sveta Marina sjeverno od Poreča. Nakon geoloških, geomorfoloških i tektonskih obilježja Istre, navedeni su primjeri geoloških i arheoloških indikatora u više primjera duž

njezine zapadne obale, čija analiza upućuje na to da je morska razina u rimsko doba bila za oko 1 m niža od današnje.

„Sjeverna Poreština od Mirne do rta Zub“ naslov je drugoga poglavlja (45-138), koje potpisuju Gaetano Benčić, Marie-Brigitte Carre, Vladimir Kovačić i Francis Tassaux. Značaj rijeke Mirne kao komunikacije između Jadrana i središnje Istre obilježio je sva povijesna razdoblja do sredine 20. stoljeća. Kao glavno sidrište na ušću Mirne ističe se Tarska vala koja zajedno sa zaljevom Valeta, smještenim južnije, predstavlja ono što su mletačkih horografi nazivali Lukom Mirnom. Višestoljetni nanosi blata i mulja koje je rijeka donosila u njezin donji tok uvjetovali su preobrazbu krajolika koji je u rimsko vrijeme imao znatno drugačija obilježja od današnjih. Uslijed ovakvih promjena antičke su i srednjovjekovne strukture danas nevidljive. Nakon pregleda povijesnih podataka o ribolovištima između Tarske vale i Červara, ističe se eksploatacija kamena u Tarskoj vali, za koju postoji mogućnost da seže od antičkoga vremena. Višeslojno arheološko nalazište Stancija Blek smješteno je južnije od Tarske vale, a omogućava sagledavanje života na lokaciji od antike do predromaničkoga razdoblja (57-60). Na ostacima antičke ruralne građevine sagrađena je sredinom 6. st. bizantska kula koja je u predromanici nadograđivana novim prostorima i manjom crkvom. Antičke strukture na sjevernoj i južnoj strani zaljeva Valeta iscrpno su predložene opisom te tehničkom dokumentacijom i fotografijama (61-73). Dva mola, na sjevernoj i južnoj obali zaljeva, datirani su u razdoblje između 1. i 4. st., a bili su u funkciji rimske maritimne vile. Rezultati istraživanja provedenih između 2006. i 2009. uspoređeni su s opisima arheoloških ostataka u zaljevi Valeta koje prenose Alberto Puschi i Attilio Degrassi početkom, odnosno sredinom 20. stoljeća. Komparacijom podataka ističe se degradacija nalazišta, koja je u većoj mjeri uvjetovana s četiri desetljeća masovnoga turizma. Temeljem topografskih podataka i epigrafskih nalaza iznesene su pretpostavke o strukturiranju teritorija u carsko doba između Mirne i rta Zub (74-77). Kao središta imanja ističu se tri rustične vile na lokalitetima Stancija Blek, Valeta i Tar, u čiji su posjed uključeni drugi, manji ruralni kompleksi kojima su upravljali robovi ili zakupnici. Epigrafski nalazi pružaju podatke o promjenama u upravljanju posjedom. Natpisi iz 1. st. spominju parove robova odgovornih za iskorištavanje zemljišta, dok na natpisima iz 2. st. prevladavaju koloni. Carski činovnici spomenuti na natpisima svjedoče o razvijenoj hijerarhiji nadzornika zaduženih za prostrana područja

podijeljena na manja gospodarstva. Poglavlje završava prijepisima rukopisa A. Puschija i dijelova objavljenih tekstova A. Degrassija i C. De Franceschija u kojima pišu o nalazištu Valeta (78-79).

Autori potpoglavlja „Kupanja, Sveta Marina, Lorun i červarski kompleks“ (83-106) su Véronique Blanc-Bijon, Marie-Brigitte Carre, Vladimir Kovačić i Francis Tassaux. Ribnjak na rtu Kupanja pripada dosad arheološki neistraženoj rimskoj vili u zaljevu Sveta Marina. Šestotinjak metara jugoistočno, na sjevernoj obali Duge uvale nalazila se rimska keramičarska radionica Lorun, a na južnoj su obali zaljeva ostaci rimske vile Červar Porat. Ribnjak Kupanja je građevina četverokutne strukture dimenzija oko 75x100 m s četiri sačuvana bazena te se uvrštava među veće primjere poznate u Italiji. Od konstrukcije ribnjaka ostao je sačuvan njezin donji dio u obliku kamenih nasipa, dok zidovi od klesanoga kamenja, koji su se nalazili na nasipima, nisu sačuvani. Autori analogiju ovakvoj tehnici gradnje nalaze u opisu uređenja pristaništa Trajanove vile koji prenosi Plinije Mlađi. Nakon detaljnoga opisa ribnjaka Kupanja, koji je popraćen brojnim grafičkim priložima i analogijama sa sličnim konstrukcijama na tirenskoj obali, slijedi rasprava vezana za njegovu funkciju. Autori su skloni mišljenju da je ribnjak bio namijenjen uzgoju svježije ribe. Zbog nemogućnosti povezivanja ribnjaka s bazenima za soljenje, pretpostavku o njegovoj namjeni za skladištenje ribe prije soljenja, odnosno prerade u *garum*, smatraju malo vjerojatnom.

Istraživanja keramičarske radionice u Lorunu traju od 1994. godine. Radionica je sagrađena oko 10. godine i predstavlja primjer rustične vile s gospodarskom namjenom u kojoj se djelatnost zasnivala na proizvodnji amfora koje su u prvom redu služile kao ambalaža za maslinovo ulje, ali i riblji umak. Žigovi na amforama donose imena vlasnika radionice koji su se tijekom 1. st. u nekoliko navrata izmjenjivali, a za Domicijana radionica dolazi u carsko vlasništvo. Život na lokalitetu traje do kraja 5. stoljeća. Za stambeni dio kompleksa, odnosno rezidenciju vlasnika, pretpostavlja se da je bio na dosad neistraženom lokalitetu Sveta Marina u neposrednoj blizini. Sa suprotne, južne strane zaljeva nalazi se rimska vila Červar Porat istražena 70-ih godina 20. st. s keramičarskom peći i pogonom za proizvodnju maslinova ulja. Autori iznose pretpostavku da je ova vila prethodila pogonu u Lorunu, odnosno da je početkom Carstva bila gospodarska jedinica u sklopu posjeda Lorun koja je u prvoj fazi bila gospodarski centar posjeda. Kružni bazeni u sklopu građevine u Červaru prepoznati su kao sastavni dio

u procesu proizvodnje ribljega umaka, pri čemu se u bazenima solila riba, a analogije autori pronalaze u sličnim primjerima iz Hispanije i sa Sicilije. Kataloški popis mozaika sjeverne Poreštine (107-115) s kritičkim osvrtom na dosadašnje datacije potpisuje Véronique Blanc-Bijon.

U sljedećem potpoglavlju, „Od Busuje do uvale Peškera“ (115-138) Marie-Brigitte Carre, Vladimir Kovačić, Christine Macheboeuf i Francis Tassaux prikazuju rezultate istraživanja na obalnom pojasu između Červara na sjeveru i Poreča na jugu. U uvali Busuja istražene su podmorske građevine. Na južnoj strani uvale dokumentirani su ostaci rimskoga gata dužine tridesetak metara. Uz arheološke nalaze koji se pripisuju poljoprivrednom gospodarstvu u uvali Busuja, Christine Macheboeuf ukazuje na tragove proizvodnje purpura, što je potvrđeno rezultatima uzorkovanja 222 kućice morskih puževa (volaka), od kojih je na više od 85 % potvrđeno vađenje grimizne žlijezde koja je u antici korištena za proizvodnju purpura. Među nalazima u uvali Busuja kao zanimljivost se ističe podmorska građevina iz razdoblja ranoga principata na sjeverozapadu uvale, koja se počela istraživati 2011. godine. Iako su istraživanja na samom početku, u knjizi su predstavljeni preliminarni rezultati zbog njezine atipičnosti i jedinstvenosti među rimskim građevinama povezanim s morem. Riječ je o građevini pravokutnoga tlocrta koja je poprečnim zidovima podijeljena na manje cjeline. Poprečni su zidovi prekinuti po sredini njihova pružanja, a na tim se otvorima nalaze klizni utori koji upućuju na ustave i podrazumijevaju postojanje zasuna kojima su se otvarali i zatvarali razni prostori koji su okarakterizirani kao bazeni. Konstrukcija omogućuje premještanje vode među bazenima te se pretpostavlja da je funkcionirala u suodnosu s morem. Autori su skloni građevinu identificirati kao ribnjak, no ističu da su moguća i drugačija tumačenja s obzirom na to da su zidovi bili izgrađeni u potopljenom prostoru te će se tek budućim istraživanjima moći potvrditi ili opovrgnuti razne hipoteze.

Rimska vila na sjevernoj strani rta Busuja poznata je od 19. st., a danas se vidljivi ostaci prostiru na dužini od stotinjak metara, ali dosad nalazište nije sustavno istraživano. Vila je predstavljala sjedište imanja koje se prostiralo između rta Soline i rta Albareti te je graničilo s lorunskim posjedom južno od Červara, a uključivalo je nekoliko manjih uljarskih gospodarstava. U uvali Sv. Martin, južno od uvale Busuja, dokumentirani su ostaci gatova na južnoj i sjevernoj strani uvale koje je između dvaju svjetskih ratova zabi-

lježio Degrassi. Osim ovih podmorskih građevina, na morskoj obali u neposrednoj blizini južnoga gata ostaci su rimske arhitekture koja je vjerojatno bila povezana s podmorskom građevinom. Između Sv. Martina i Poreča zabilježena su rimska nalazišta na lokalitetima Mali Maj, Pical i Peškera – Sv. Eleuterij. Kratka biografija Gian Paola Polesinija dodatak je ovom potpoglavlju.

Naslov je trećega poglavlja „Parentium i južna Poreština“ (139-198). Prvu cjelinu, „Parentium“ (139-149), potpisuju Vladimir Kovačić i Francis Tassaux, a potpoglavlje „Južna Poreština“ (150-198) Marie-Brigitte Carre, Vladimir Kovačić i Francis Tassaux u suradnji s Ivanom Matejčićem. S 53 lokacije na kojima su se u posljednjih dvadesetak godina obavljala arheološka istraživanja u Poreču ova rimska kolonija jedan je od najistraženijih rimskih gradova u Hrvatskoj ali, zbog neobjavljivanja rezultata istraživanja, i jedan od slabije poznatih. Razmatrajući tezu o luci Parentija uz njegovu sjevernu obalu, koju je Degrassi na tom mjestu locirao na temelju izdužene podmorske građevine uz sjevernu obalu poluotoka, zbog relativno male dubine i uskoga prostora za manevriranje brodova, Tassaux je sklon prvotnoj interpretaciji da se luka Parentija nalazila južno od poluotoka, dok je građevina sjeverno od poluotoka imala namjenu zaštite grada od olujnih udara. Temeljem epigrafskih nalaza Tassaux je interpretirao pomorsku aristokraciju rimskoga Poreča (146-149). Tit Abudije Ver, koji je karijeru završio kao doprefekt ravske flote, bio je svojevremeno jedna od najvažnijih ličnosti Parentija; u gradu je dao izgraditi molove i obnovio hram. Abudiji su loza keltskoga porijekla u Italiji, poznati samo u Istri i Akvileji. Razmjerno je nedavno u Poreču pronađen natpis koji je Abudije Ver podigao svojoj supruzi, njezinim roditeljima i bratu iz roda Junija. U Parentiju su poznata i dva pripadnika roda Kanti od kojih je jedan bio viteškoga staleža, a spominje se i seksvir Emone Tit Velije Onezim koji je zbog trgovine prisutan na pomorskoj ruti Parentij – Akvileja. Također se u Parentiju spominje i senator Gaj Precelije koji je bio patron Parentija, Opitergija, Akvileje i Emone, gradova koji su se nalazili na glavnom trgovačkom putu istarskih amfora.

Na priobalju južne Poreštine 60-ih godina prošloga stoljeća istražena je ranocarska rimska vila s dvama peristilnim dvorištima na poluotoku Zorna. Nakon povijesti istraživanja i opisa građevine, iznosi se restitucija dva lapidarna natpisa koji potječu s ovoga nalazišta. U blizini sjevernoga pročelja vile ostaci su uredene antičke rive koje čine kameni blokovi saču-

vani na potezu od 50 m. Na zapadnom rubu ove građevine nalaze se ostaci gata. U kasnoantičkom razdoblju na mjestu ranije vile gradi se pravokutna građevina koja orijentacijom odstupa od prethodne građevinske faze, a pretpostavlja se da je imala funkciju skladišta.

Ostaci kasnoantičke crkve sv. Petra u neposrednoj blizini rimske vile danas nisu vidljivi. Njezino se poznavanje dosad temeljilo na opisu i tlocrtu izrađenom prema originalnom nacrtu iz 1869. koji je 1908. objavio Andrea Amoroso. Građevina je trobrodna s polukružnom apsidom i osmerokutnim baptisterijem ispred pročelja crkve. Atrij povezuje baptisterij i crkvu u homogenu cjelinu. U prilogu I. Matejčića (165-169) objavljen je izvorni nacrt, razmjerno nedavno pronađen u Arhivu HAZU-a u Zagrebu, a osim tlocrta sadrži i dva presjeka građevine koji upotpunjuju saznanja o nestaloj crkvi sv. Petra. Analizom nacрта autor zaključuje o postojanju dvije graditeljske faze, od kojih starija pripada kasnoantičkom, a mlada ranosrednjovjekovnom razdoblju.

Podmorski priobalni pojas između Zorne na sjeveru i Vrsara na jugu nije bio predmet intenzivnijih pregledavanja. Debeli rt, Jazbinka, rt Skalo, Valkanela i Vrsar poznata su rimska arheološka nalazišta na tom području. U Vrsaru su između dva rata obavljena arheološka istraživanja kasnoantičke građevine koja sadrži pravokutnu prostoriju s apsidom, ukrašenu mozaičkim podovima, koja je tada interpretirana kao ranokršćanska bazilika. F. Tassaux ukazuje da motivi koji se nalaze na mozaiku u Vrsaru imaju analogije u kasnoantičkoj svjetovnoj arhitekturi, jednako kao i svečane dvorane s apsidom. Uz to, nedostatak liturgijskih predmeta u Vrsaru upućuje autora na zaključak o profanom karakteru građevine, odnosno o aristokratskoj vili. Na južnoj strani vrsarskoga zaljeva A. Degrassi je 1928. djelomično istražio zid u dužini od 70-ak metara i niz stupova udaljenih 8 m od zida. M.-B. Carre prepoznaje u ovoj građevini ostatke pomorskoga skladišta u kojem su se skladištili poljoprivredni proizvodi prije njihova plasiranja na udaljena tržišta, što je poznato u više primjera uz aristokratske vile od 4. stoljeća.

„Zaključak“ (183-185) sadrži nekoliko kraćih tekstova tematski usko povezanih sa sadržajem prikazanim u glavnom dijelu monografije. Antonio Marchiori potpisuje tekst „Naseljavanje obale i centurijacija u sjevernoj Poreštini“ u kojem je istaknuta uloga limita centurijacije u povezivanju obale i zaleđa, što se jasno vidi na primjeru gata u uvali Busuja koji predstavlja nastavak jednoga dekumana centurijacije. Slični su primjeri zabilje-

ženi na više lokaliteta duž zapadne obale Istre. Razlog nepostojanju limita između vile u Lorunu i zaljeva Valeta autor dovodi u vezu sa stvaranjem velikoga carskog posjeda u koji je pred kraj 1. st. uključeno više proizvodnih centara, čime je promijenjen slijed odnosa i razmještaj komunikacija među sastavnicama posjeda. F. Tassaux pod naslovom „Obalne *villae* i njihov fundus“ (188-190) sumira svoja istraživanja o granicama posjeda rimskih vila na sjevernom priobalju Poreštine i ukazuje na kontinuitet vila do dolaska Slavena. M.-B. Carre sintetizira spoznaje o tehnikama izgradnje rimskih luka i ribnjaka na sjevernom porečkom priobalju, kao i o njihovoj namjeni u kontekstu antičkoga gospodarstva. Na poslijetku M.-B. Carre i F. Tassaux ističu gospodarske značajke pomorskih vila.

Ovo djelo znanstveno-stručnoga karaktera pisano je pristupačnim stilom i popraćeno velikom količinom fotografija, crteža i karata, što materiju čini razumljivom i široj, nestručnoj javnosti. Valorizacija podataka o lučkim građevinama sjevernoga priobalja Poreštine u antici, kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu, ali i rasprave o priobalnim lokalitetima južne Poreštine, osobit su znanstveni doprinos monografije. Nadajmo se da će knjiga bar djelomično utjecati na senzibilizaciju šire javnosti za zaštitu krhkoga kulturnoga naslijeđa obale i priobalja zapadne Istre, koje je u proteklih pola stoljeća u znatnoj mjeri uništeno masovnim turizmom.

Ipak, monografija s ovako vrijednim priložima mogla je biti bolje uređena. Od tri poglavlja koja čine okosnicu strukture sadržaja, u prvom se izlažu rezultati istraživanja promjene razine mora u Istri, a naslovi druga dva („Sjeverna Poreština od Mirne do rta Zub“ i „Parentium i južna Poreština“) definiraju geografsko područje koje je predmet razmatranja. Očito je da je intencija uredništva bila strukturirati sadržaj prema geografskom načelu, od sjevera prema jugu, odnosno naslovima poglavlja odrediti geografsko područje na kojem se nalaze nalazišta opisana u poglavlju. Nejasno je zašto je potpoglavlje „Kupanja, Sveta Marina, Lorun i červarski kompleks“ sastavnica drugoga poglavlja jer obuhvaća nalazišta „između“ dva poglavlja, odnosno između rta Zub na sjeveru i Parentija na jugu. Nadalje, s obzirom na to da se gotovo četvrtina knjige (22 %, računajući prema količini stranica) odnosi na južnu Poreštinu, čini nam se da je od naslova *Sjeverno priobalje Poreštine u antici* prikladniji onaj francuskoga izvornika (*L'Istrie et la mer: la côte du Parentin dans l'Antiquité*). Dva manja propusta ne idu čitatelju u prilog. Prvo, bilješke su pisane harvardskim stilom, no kod citiranja djela

autora koji u bibliografiji ima nekoliko djela iz iste godine u bilješci se ne navodi alfabetska oznaka o kojem je djelu riječ. Drugo, na 169. str. nalaze se dva crteža razvojnih faza crkve sv. Petra smještena na gornjoj i donjoj polovici stranice u istoj vertikalnoj osi, a u tekstualnom opisu na dnu stranice navodi se objašnjenje za desni i lijevi crtež.

Davor Bulić

Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*, Zagreb: Leykam international, 2012., 268 str.

Nedavno je hrvatsku znanost i kulturu obogatila prva pregledna sinteza koja na cjelovit način obrađuje kasnoantičku povijest današnjega hrvatskoga prostora, od konca 3. do konca 6. stoljeća, a izravno se kronološki nadovezuje na prethodnu knjigu istoga autora objavljenu 2009. u istom nizu „Povijest hrvatskih zemalja u antici“, dijelu Leykamove biblioteke „Hrvatska povijest“ koju uređuje Neven Budak.¹ Pojavljivanjem sadašnjega, drugoga sveska spomenuti je niz uspješno zaokružen i dobivena je logičko-tematska cjelina koja nudi odličan kontinuirani i sustavni uvid u različite aspekte antičke prošlosti hrvatskih krajeva od 6. st. pr. Kr. pa sve do ranoga srednjovjekovlja.

Karakterom i izvedbom knjiga slijedi obrazac ustanovljen u prvom svesku. To znači da se radi o djelu udžbeničkoga obilježja neopterećenom obimnim znanstvenim aparatom ili detaljnom bibliografijom. Svako je pak poglavlje popraćeno odlomkom s temeljnim informacijama o relevantnoj domaćoj i stranoj historiografskoj literaturi koja je u osnovi iznesenih podataka i interpretacija u predmetnom poglavlju. Gradivo se iznosi kronološki, što je svakako prikladno jer je riječ o priručniku koji donosi opći pregled. Najveća je pozornost posvećena događajnici, koju upotpunjuju navodi iz izvora, ali su važno mjesto dobili i prikazi društvenih, ekonomskih i kulturnih prilika.

Knjiga je razdijeljena u sedam osnovnih poglavlja koja su raščlanjena na potpoglavlja: „Uvod“ (11-41), „Dioklecijan i tetrahija“ (42-73), „Konstantin i njegovi nasljednici, 324. – 395.“ (74-116), „Od podjele Carstva do pada Zapadnog Rimskog Carstva, 395. – 476.“ (117-165), „Odoakar i

---

¹ Za prikaz te knjige iz pera autora ovoga priloga vidi *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 43, 2011., 477-479.